

УДК 94(477.42)

С. В. Стельникович

ДЖЕРЕЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МАТЕРІАЛІВ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ КОМІСІЇ З РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ НАЦІСТІВ ПІД ЧАС ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

У статті аналізуються документи фонду Р-2636 Державного архіву Житомирської області, які відображають роботу Житомирської обласної комісії зі встановлення збитків, заподіяних нацистами під час Великої Вітчизняної війни. Матеріали Комісії визначаються як важливе джерело з історії німецької окупації Житомирщини (середина 1941 – початок 1944 рр.).

Ключові слова: Державний архів Житомирської області, фонд Р-2636, Велика Вітчизняна війна, Друга світова війна, Житомирська обласна комісія зі встановлення та розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників і заподіяних ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам та установам СРСР.

Одним із пріоритетних напрямків сучасної української історичної науки є вивчення регіональних проявів німецького окупаційного режиму 1941–1944 рр. Така тенденція набрала поширення на початку 2000-х років [1-6]. Адже дослідження становища окремих регіонів в умовах окупації, виявлення їх особливостей та специфіки дозволять сформулювати цілісну картину участі України в Другій світовій війні. Це вимагає залучення широкого комплексу джерельних матеріалів, у тому числі так званих «окупаційних фондів» та фондів радянських державних комісій з розслідування злочинів нацистів на території України в період війни.

Проблематика німецької окупації Житомирщини середини 1941 – початку 1944 рр. представлена у 409 фондах Державного архіву Житомирської області. Серед них: 408 «окупаційних фондів» та фонд Р-2636 «Житомирська обласна комісія зі встановлення збитків, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками під час Великої Вітчизняної війни», який належить до групи фондів радянських державних комісій з розслідування злочинів нацистів на території України в період війни. Окремо представлені колекційні зібрання архіву [7, с.175].

Як у радянській історіографії, так і в сучасній українській історичній науці деякі документи фонду Р-2636 Держархіву Житомирської області включалися до спеціалізованих збірників, довідково-енциклопедичних видань, наукових історичних розвідок [8-11]. Утім джерельний потенціал матеріалів Житомирської обласної комісії зі встановлення та розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників на території Житомирської області (ЖОК) ще не виступав предметом спеціального розгляду.

Завданням пропонованої статті є аналіз джерельного потенціалу матеріалів фонду Р-2636 Державного архіву Житомирської області, зокрема як джерельної бази дослідження німецької окупації Житомирщини середини 1941 – початку 1944 рр.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 2 листопада 1942 р. була створена Надзвичайна державна комісія зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їх спільників і спричинених ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам і установам СРСР (НДК СРСР) [12, с.96]. 5 березня 1943 р. відповідно до Постанови Ради Народних Комісарів СРСР розпочала роботу Українська республіканська комісія з обліку збитків і злочинів, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками (УРК). Постановою також було затверджено Положення про Надзвичайну державну комісію СРСР, визначався склад республіканських, крайових та обласних комісій. Основним завданням останніх було всебічне сприяння НДК СРСР, тобто збирання та опрацювання даних про збитки і злочини нацистів [13, с.93]. Акти цих комісій стали основою узагальнених до масштабів країни даних, згодом оприлюднених НДК СРСР [7, с.23], які виступали як звинувачувальні на Нюрнберзькому процесі.

ЖОК була створена 25 січня 1944 р. постановою виконкому Житомирської обласної ради і Бюро обкому КП(б)У для сприяння НДК СРСР. До її складу ввійшли голова Співак (секретар обкому КП(б)У), заступник голови Рожанчук (в. о. голови виконкому обласної ради), члени комісії відповідальний секретар Харченко, полковник Шаповалов, професор Фінн, священник Тислюкевич, лікар Столиця. У складі семи осіб був затверджений робочий апарат Комісії [14, арк.13; 15, арк.16; 16, арк.10-11]. Постанова Бюро Житомирського обкому КП(б)У й виконкому облради також пропонувала райкомам і міськкомам КП(б)У, виконкомам районних і міських рад організувати районні та міські комісії; а керівники державних установ, кооперативних і громадських організацій, директори підприємств, МТС, радгоспів, голови колгоспів та сільрад зобов'язувалися негайно приступити до виявлення й обліку збитків. Облік збитків проводився складанням актів відповідно до встановлених форм і норм оцінок, затверджених РНК СРСР 17 червня 1943 р. [16, арк.11].

У межах Житомирської області для визначення збитків періоду нацистської окупації було організовано 34 районні, 4 міські, 990 сільських, 1921 колгоспну комісії; відповідні комісії також були створені при кожному підприємстві, установі, організації. В оформленні документів обласної Комісії взяло участь 35850 осіб [14, арк.13; 15, арк.16].

Документи фонду Р-2636 відповідно до напрямків діяльності робочого апарату ЖОК можна поділити на 6 груп: матеріали з виявлення та обліку збитків по сільському господарству; по промисловим підприємствам, транспорту й комунальному господарству; по кооперативним і громадським організаціям; по навчальним

закладам, мистецтву, охороні здоров'я й релігійним культурам; по справах злодіянь над громадянами; по виявленню та обліку збитків, нанесених громадянам і їх майну [16, арк.10-11]. У дійсності ж така класифікація досить умовна.

Мовною основою матеріалів ЖОК є російська та українська. Здебільшого вони оформлювалися протягом 1944 р. Окремі матеріали фонду Р-2636 Державного архіву Житомирської області, пов'язані з виявленням додаткових обставин, долучені до архівних справ значно пізніше [17, арк.72а]. За рівнем узагальнення матеріали поділяються на висновки, у тому числі висновки судово-медичної експертизи, відомості, довідки, доповіді, доповідні записки, протоколи допитів, протоколи засідань Комісії, реєстри, статистичні звіти тощо. Усі первинні матеріали узагальнені і представлені у підсумковій «Доповіді про результати роботи Житомирської Обласної Комісії з обліку збитків і розслідування злочинів, здійснених німецько-фашистськими загарбниками та їх спільниками на території Житомирської області УРСР» [14, арк.1-15; 15, арк.3-18].

Уже з другої половини 1940-х рр. поодинокі документи фонду Р-2636 Держархіву Житомирської області включалися до тематичних збірників, використовувалися як джерельна база в інших виданнях, зокрема довідково-енциклопедичного характеру, як у радянський період, так і в сучасній українській історіографії [8; 9; 10; 11]. Проте за часів СРСР матеріали Надзвичайної державної комісії рекомендувалося публікувати «в міру необхідності» [7, с.23]. Поза увагою досліджень радянської доби залишилася проблематика економічного пограбування громадян (конкретних осіб), підприємств тощо, оскільки «виключалося диференціювання збитків на інших рівнях, крім загальнодержавного», хоча первинні документи НДК СРСР це фіксували і не були засекреченими. Адаже через відсутність уваги до висвітлення проблеми особистості в умовах тоталітарного режиму в «численних публікаціях матеріалів НДК як воєнних і перших повоєнних років, так і останніх десятиліть друкувалися лише зведені дані про втрати і збитки громадян...» [7, с.12]. В новітній українській історіографії через відсутність комплексних досліджень німецького окупаційного режиму на Житомирщині в період Другої світової війни матеріали ЖОК, окрім довідково-енциклопедичних видань, мало залучалися до наукового обігу.

На сьогодні особливої уваги дослідників потребують первинні матеріали ЖОК, пов'язані з виявленням злодіянь над окремими громадянами та нанесеними збитками їх майну, документи про руйнацію господарських та соціальних установ, закладів культури, освіти тощо на території Житомирської області, які представлені у значній кількості справ фонду Р-2636 і потребують введення до наукового обігу. Документи Комісії певною мірою дозволяють відтворити умови життя й побуту місцевого міського та сільського населення, релігійне становище, характер економічної окупаційної політики нацистів, своєрідність використання ними місцевої робочої сили, зокрема радянських військовополонених та єврейського населення деяких гетто. У ряді справ фонду Р-2636 також представлені списки місцевих німецьких цивільних та військових представників, які реалізовували політику окупації. Разом зі статистичними даними відповідного характеру значну наукову цінність становлять спогади очевидців тогочасних подій.

Первинні та підсумкові матеріали Комісії є важливими для визначення кількості втрат серед цивільного місцевого населення, у тому числі в контексті політики Голокосту, військовополонених (разом з ідентифікацією місць їх масових захоронень), оstarбайтерів. Загалом же, відповідно до висновків ЖОК, на території Житомирської області за період німецької окупації з липня 1941 р. по березень 1944 р. загинуло 249152 особи, із яких 170557 мирних громадян, 78595 військовополонених; на примусові роботи до Німеччини було відправлено 75535 чоловік [14, арк.10, 53-54, 56; 15, арк.13, 19-20, 50; 16, арк.1, 20; 18, арк.18], із яких повернулося лише 50328 осіб [19, арк.1]. Такі цифри фігурують і в першому спеціалізованому збірнику документів з історії Житомирщини періоду нацистської окупації, виданому 1948 р. [8, с.18]. Разом з тим, відзначимо, що в деяких узагальнених відомостях попереднього характеру наводяться інші – відмінні від вищенаведених – цифри про кількість загиблих (220364 особи, із яких 118441 мирних громадян, 101923 військовополонених) та відправлених на примусові роботи до Німеччини осіб [20, арк.6, 73]. Такі дані були наведені упорядниками збірника документів та матеріалів «Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.», опублікованому в 1969 р. [9, с.152]. На сьогодні у різних виданнях кількість жертв нацизму на території Житомирської області оцінюється в кількості від 220364 [11, с.21] до понад 322000 чоловік [10, с.29; 21, с.63].

Цілком логічно, що кількість загиблих громадян була уточнена в наукових дослідженнях у подальшому. Проте важливо, щоб заявлена статистика була належним чином обґрунтована. Визначити ж її на рівні абсолютної конкретики практично неможливо. Свого часу в матеріалах Малинської районної комісії констатувалося, що по району «встановити повністю точні дані (загиблих. – С. С.) неможливо» [22, арк.26]. По суті, це стосується і всієї Житомирської області, як і України загалом. Тому Комісія Малинського району поряд з числом загиблих – «1700» – ужила прийменник із невизначеним кількісним значенням «близько», тобто – «близько 1700» чоловік [22, арк.26]. Пізніше кількість жертв нацизму серед мешканців області постійно уточнювалася. Так, за висновками Комісії у с. Копище Олевського району у липні 1943 р. було розстріляно та заживо спалено 1054 особи [23, арк.114-129 зв.], а відповідно до представленої у фонді Р-2636 довідки Копищанської сільради від 23 жовтня 1974 р. кількість загиблих у липні 1943 р. становила 2887 чоловік [23, арк.133а].

Загальна ж сума прямих збитків, спричинених німецькою окупацією громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам і установам Житомирської області, відповідно до висновків ЖОК, оцінюється у сумі від понад 21,5 млрд. карбованців [16, арк.286] до понад 23 млрд. карбованців [14, арк.10; 15, арк.13].

У статистичних документах Комісії досить часто наявні суперечності не лише щодо визначення кількості загиблих та вивезених на примусові роботи до Німеччини громадян Житомирської області, а й щодо розмірів матеріальних збитків, кількості зруйнованих будівель тощо. У деяких же облікових документах міститься однотипна трафаретна інформація, яка, очевидно, не завжди відповідає реальності і нівелює спроби визначення специфіки німецької окупаційної політики на рівні окремих районів і сіл області. У таємних обіжниках Республіканської комісії неодноразово вказувалося на недоліки у роботі обласних комісій, зокрема «повільність, недостатнє розслідування та облік злочинів, відсутність конкретних висновків про розміри заподіяних збитків, а також даних про вбивства та руйнування в результаті бомбардувань і диверсій на територіях, звільнених від нацистських окупантів» [13, с.93].

Неузгодженість у статистичних даних стосується як визначення наслідків окупації, так і окремих відомостей щодо стану різних сфер життя області довоєнного періоду, які виступають порівняльною базою для визначення наслідків руйнувань. Зокрема, у різних доповідних записках про результати роботи ЖОК, адресованих у тому числі НДК СРСР, рапортувалося про різні статистичні цифри функціонування сфери охорони здоров'я до початку війни, що сприймається як своєрідна «практика приписок». У доповідних записках одного варіанту відзначається, що до початку війни на території області діяло 93 лікарні, 21 лікарський пункт, 69 фельдшерських пунктів, 200 поліклінік на підприємствах і 16 амбулаторій [14, арк.8; 15, арк.11]. В інших варіантах доповідних записок наведені інакші цифри: 99 лікарень, 23 лікарських пункти, 730 амбулаторій і фельдшерських пунктів, 307 поліклінік [16, арк.290; 20, арк.5; 24, арк.5]. Пізніше у висновку щодо діяльності ЖОК по відділу охорони здоров'я наголошувалося на значних недоліках роботи Комісії саме у цьому напрямку, було запропоновано вдосконалити представлений матеріал з урахуванням внесених до актів правок [25, арк.158].

Деякі матеріали ЖОК не позбавлені ідеологічних моментів. Для усебічного обліку злочинів нацистів широко долучалися свідчення та допити очевидців. На їх основі формувалися різного роду підсумкові матеріали. Проте у ряді випадків свідчення очевидців як реальне історичне джерело досить ненадійні через їх суб'єктивність, емоційність та, головне, через ідеологізованість. Як приклад, можна навести свідчення Є. Огнев'юк від 24 січня 1944 р., до війни – стахановки 1-го бердичівського шкірзаводу, кореспондентки кількох загальноносоюзних та місцевих газет, яка розповідає про репресії німців у Бердичеві, про знищення євреїв, військовополонених табору «Елінг», злочинні дії окупаційної влади у Ружині та Ружинському районі тощо [26, арк.13-16а зв.].

Утім, окремі епізоди із показань Є. Огнев'юк можна поставити під сумнів і трактувати їх виключно як ідеологічні моменти. Зокрема, це стосується інформації про ексгумацію нацистами масових захоронень жертв НКВС у Вінниці, про які «очевидиця» згадує: «Навесні 1943 року у Вінницькому парку розкопали багато могил, про які німці писали у своїх газетах, що нібито ці могили заповнені жертвами НКВД. Я зацікавилася цими розкопками і поїхала у Вінницю. Коли я прийшла до Вінницького парку, то побачила дуже багато трупів у могилах. Над могилами стояли люди і оплакували своїх загиблих рідних. Підхожу я до двох жінок, які особливо були убиті горем і запитую: “Коли убили ваших дітей?” Вони мені відповіли: “8 місяців тому”. – Біля цих жінок, з якими я розмовляла, стояли два чоловіки, очевидно, агенти таємної поліції, одягнені у цивільний одяг. Почувши таку відповідь жінок, які плакали, ці чоловіки негайно заарештували їх. Подібних випадків я чула багато. – Так німецькі фашисти перекладали вину за свої звірства на радянську владу» [26, арк.41 зв.].

Представлений документ не витримує критики. Адже, по-перше, те, що знайдені у Вінниці наприкінці весни – на початку літа 1943 р. тіла були жертвами органів НКВС, є об'єктивним фактом (який всіляко приховувався радянською владою). По-друге, на яких підставах Є. Огнев'юк вільно пересувалася із Житомира до Вінниці і чому жінки, з якими вона розмовляла, були заарештовані «агентами таємної поліції», а вона, почувши відповідну інформацію, – ні? У такому контексті, мабуть, і слова жінки про те, що їхні діти були вбиті «8 місяців тому» у плані хронології також не відповідають правді.

Як ідеологічні й необ'єктивні можна трактувати спогади «очевидців» та висновки членів ЖОК про участь представників українського самостійницького руху на початку німецької окупації в антиєврейських акціях. Так, в акті ЖОК по Базарському району наявне твердження про те, що під час акції вшанування жертв базарської трагедії 21 листопада 1941 р. староста Базарського районного управління М. Бауер-Мошковський та перекладачка Г. Стратович нібито вимагали розстрілу євреїв [27, арк.1]. У радянському документі ці дії ототожнюються з українським самостійницьким рухом, хоча й інформація про належність М. Бауер-Мошковського до націоналістичних організацій відсутня. Частина ж його подвійного прізвища, «Бауер», може свідчити про німецьке походження, через що він міг стати старостою райуправління як фольксдойче. Тим більше, що М. Бауер-Мошковський, перебуваючи на своїй посаді, співпрацював з німецькою окупаційною владою і в подальшому [9, с.74].

Сам же наведений вище документ має ряд фактичних помилок: «21 листопада 1941 року за вказівкою Бауер-Мошковського (акція ініційована та організована мельниківською ОУН. – С. С.) на могилі розстріляних у 1922 році (розстріл більшовицькими військами полонених учасників Волинської групи Другого зимового походу військ армії УНР відбувся у 1921 р. – С. С.) петлюрівців була організована так звана “панахида”. На вказану “панахиду” були зігнані всі жителі містечка Базар і Базарського району, а також жителі сусідніх районів (джерела засвідчують, що зібрання на акції вшанування мало добровільний характер. – С. С.). На даній “панахиді” виступив староста райуправи Бауер-Мошковський та перекладачка Стратович Галина, які вимагали розстрілу євреїв» [27, арк.1]. Далі в акті ЖОК наголошується, що в день вшанування було заарештовано та розстріляно 29 осіб єврейської національності, а розстрілом особисто керував староста Базарського райуправління [27, арк.2]. Проте уже 21 листопада 1941 р. після акції

вшанування жертв трагедії німці почали затримувати окремих осіб з числа маніфестантів, що стало початком масових арештів національно свідомих українців [28, с.16]. Тому, якщо староста райуправління М. Бауер-Мошковський і брав участь в антиєврейських виступах та антиєврейських погромах, то він, як і перекладач Г. Стратович, повинні ідентифікуватися не з українським самостійницьким рухом, а з нацистською окупаційною владою.

Не витримують наукової критики й свідчення очевидців, а також деякі інші матеріали ЖОК [23, арк.1; 29, арк.244-247] про антиєврейську позицію Поліської Січі та керівництво акцією знищення євреїв в Олевську отаманом Т. Бульбою-Боровцем та начальником штабу полковником П. Смородським 19 листопада 1941 р. [30, с.152-159]. Акція, як засвідчує джерельна база, була ініційована капітаном військ СС Гічке, який примусово залучив до її виконання 60 демобілізованих січовиків, адже Поліська Січ 15 листопада 1941 р. була розпущена.

Проміжні та підсумкові матеріали роботи ЖОК оперативно надходили до УРК УРСР та до НДК СРСР. На сьогодні в архівних установах України вони укомплектовані у фондї 3538 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України «Українська республіканська комісія з обліку збитків та злочинів, завданих німецько-фашистськими загарбниками» [13, с.93]. Деякі фотодокументи ЖОК містяться у Центральному державному кінофотофоноархіві України ім. Г. Пшеничного [31, с.10]. У самому ж фондї Р-2636 Державного архіву Житомирської області представлено лише кілька фотоматеріалів, які відображають діяльність ЖОК. Серед таких: чорно-білі фотокартка й фотонегатив розкопок масових захоронень біля хутора Довжик поблизу Житомира [32, арк.14в], 2 фотокопії особової карти із поліцейської військової школи в Хеллерау фольксдойча А. Фенріха, уродженця Червоноармійського району [29, арк.95].

Отже, значний джерельний потенціал з історії німецької окупації Житомирщини представлений у фондї Р-2636 Держархіву Житомирської області «Житомирська обласна комісія зі встановлення збитків, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками під час Великої Вітчизняної війни». На сьогодні особливу цінність для дослідників мають становити здебільшого первинні матеріали Комісії, які відображають наслідки німецької окупації на індивідуальному рівні, документи про руйнування господарської та соціальної сфер області. За умов критичного підходу та абстрагування від ідеологічних моментів вони є важливою джерельною базою вивчення німецької окупації Житомирської області середини 1941 – початку 1944 рр.

Джерела та література

1. Абакумова В. І. Окупаційний режим та антифашистський рух опору на Луганщині (1941–1943 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. І. Абакумова. – Луганськ, 2004. – 24 с.
2. Нестеренко В. А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941–1943 рр. (адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. А. Нестеренко. – К., 2005. – 21 с.
3. Удовик В. М. Німецько-фашистський окупаційний режим (1941–1944 рр.) на території генеральної області «Київ» (Київська та Полтавська області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. М. Удовик. – К., 2005. – 16 с.
4. Скоробогатов А. В. Харків у роки німецької окупації (1941–1943) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / А. В. Скоробогатов. – Харків, 2006. – 36 с.
5. Полянський Ф. І. Німецький окупаційний режим і рух Опору на Тернопіллі (1941–1944 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Ф. І. Полянський. – Львів, 2009. – 19 с.
6. Олійник Ю. В. Нацистський окупаційний режим в Україні у 1941–1944 рр. (на матеріалах генеральної округи «Волинь-Поділля») : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Ю. В. Олійник. – Кам'янець-Подільський, 2010. – 20 с.
7. Архіви окупації : 1941–1944 / [упоряд. Н. Маковська ; голова редкол. Г. Боряк]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могиллянська академія», 2006. – 872 с. – (Більше не таємно ; т. 1).
8. Житомирщина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками 1941–1944 рр. : [зб. документів] / [відп. ред. П. М. Степанов]. – Житомир : Радянська Житомирщина, 1948. – 220 с.
9. Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. : [зб. документів та матеріалів] / [відп. ред. О. С. Чорнобривцева]. – К. : Наукова думка, 1969. – 292 с.
10. Книга Пам'яті України. Житомирська область. Т. 1 : Андрушівський район, Баранівський район / [голова редколегії Р. Р. Петронговський]. – Житомир : Львонок, 1993. – 640 с.
11. Книга Скорботи України. Житомирська область. Т. 1 / [голова редколегії Р. Р. Петронговський]. – Житомир : Львонок, 2002. – 880 с.
12. Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР : 1938 г. – июль 1956 г. – Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1956. – 500 с.
13. Максимчук Є. Огляд фонду Української республіканської комісії з обліку збитків і злочинів, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками / Євген Максимчук // Студії з архівної справи та документознавства. – 2006. – Т. 14. – С. 92–94.
14. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.), ф. Р-2636, оп. 1, спр. 2, 78 арк.
15. Держархів Житомирської обл., ф. Р-2636, оп. 1, спр. 4, 73 арк.
16. Держархів Житомирської обл., ф. Р-2636, оп. 1, спр. 11, 348 арк.
17. Держархів Житомирської обл., ф. Р-2636, оп. 1, спр. 65, 185 арк.
18. Держархів Житомирської обл., ф. Р-2636, оп. 1, спр. 21, 48 арк.
19. Держархів Житомирської обл., ф. Р-2636, оп. 1, спр. 6, 97 арк.
20. Держархів Житомирської обл., ф. Р-2636, оп. 1, спр. 5, 86 арк.
21. Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область / [голова головної редкол. П. Т. Тронько]. – К. : Ін-т історії Академії наук УРСР, 1973. – 726 с.

22. Держархів Житомирської обл., ф. Р-2636, оп. 1, спр. 62, 48 арк.
23. Держархів Житомирської обл., ф. Р-2636, оп. 1, спр. 66, 199 арк.
24. Держархів Житомирської обл., ф. Р-2636, оп. 1, спр. 5а, 86 арк.
25. Держархів Житомирської обл., ф. Р-2636, оп. 1, спр. 55, 347 арк.
26. Держархів Житомирської обл., ф. Р-2636, оп. 1, спр. 9, 66 арк.
27. Держархів Житомирської обл., ф. Р-2636, оп. 1, спр. 20, 182 арк.
28. Два Базари, 1921–1941. – Б. м., 1949. – 22 с.
29. Держархів Житомирської обл., ф. Р-2636, оп. 1, спр. 16, 252 арк.
30. Стельникович С. В. Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис / С. В. Стельникович. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – Житомир: Полісся, 2010. – 392 с.
31. Максимчук Є. С. Діяльність державних комісій з розслідування злочинів нацистів на території України (1941–1951 рр.): типологічний склад та інформаційний потенціал джерельного комплексу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Є. С. Максимчук. – К., 2007. – 20 с.
32. Держархів Житомирської обл., ф. Р-2636, оп. 1, спр. 10, 74 арк.

Стельникович С. В. Источниковедческий потенциал материалов Житомирской областной комиссии по расследованию преступлений нацистов во время Великой Отечественной войны
В статье анализируются документы фонда Р-2636 Государственного архива Житомирской области, которые отображают работу Житомирской областной комиссии по установлению ущерба, причиненного нацистами во время Великой Отечественной войны. Материалы Комиссии определяются как важный источник по истории немецкой оккупации Житомирщины (середина 1941 – начало 1944 гг.).

Ключевые слова: Государственный архив Житомирской области, фонд Р-2636, Великая Отечественная война, Вторая мировая война, Житомирская областная комиссия по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников и причиненного ими ущерба гражданам, колхозам, общественным организациям, государственным предприятиям и учреждениям СССР.

Stelnykovych S. V. Sources potential of materials of the Zhitomir Regional Commission on the investigations of Nazi's crimes during Great Patriotic War

Documents of the fund of «P-2636» of the State Archive of Zhitomir Region, reflecting the work of Zhitomir Regional Commission of ascertaining damages by Nazis during Great Patriotic War are analyzed in this article. Materials of the Commission identified as an important source of history of the German occupation of Zhitomir Region (mid-1941 – beginning of 1944).

Keywords: State Archive of Zhitomir Region, Fund «P-2636», Great Patriotic War, Second World War, the Zhitomir Regional Commission for ascertaining and investigating crimes perpetrated by German-Fascist invaders and their accomplices, and the damage inflicted by them on citizens, collective farms, social organizations, State enterprises and institutions of USSR.

УДК 930:94(476)“1941/1945”

О. В. Романько

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ СПІВПРАЦІ РАДЯНСЬКИХ ГРОМАДЯН З ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИМИ СТРУКТУРАМИ НІМЕЧЧИНИ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ БІЛОРУСЬКИХ КОЛАБОРАЦІОНІСТСЬКИХ ФОРМУВАНЬ)

У статті аналізується історіографія проблеми співпраці громадян СРСР з військово-політичними структурами Німеччини в 1941-1945 рр. На прикладі історії білоруських колабораціоністських формувань розглядаються напрями цієї історіографії, показуються її основні тенденції і визначається коло питань, які розроблялися дослідниками з 1950-х рр. по теперішній період.

Ключові слова: історіографія, воєнний колабораціонізм, радянські громадяни, Білорусія, Друга світова війна.

Проблема воєнного колабораціонізму радянських громадян з керівництвом нацистської Німеччини належить до найбільш складних в історії Другої світової війни. Майже будь-який аспект цієї проблеми викликає дискусії: від чисельності осіб, які стали до лав німецьких збройних сил до термінології, якою користуються дослідники. Кількість монографій і статей, присвячених різним сторонам історії воєнного колабораціонізму, перевищує тисячу найменувань на різних мовах. Проте, серйозних історіографічних робіт, які б систематизували погляди численних авторів, до цих пір немає. У зв'язку з цим, метою даної публікації є показати основні напрями, тенденції і теми у вивченні проблеми воєнної співпраці радянських громадян з нацистським керівництвом на прикладі історії білоруських колабораціоністських формувань.